

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ «ПОЛАЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

УДК 902 (4/9)

№ дзяржрэгістрацыі 20142989

Інв. № _____

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па навуковай
рабоце

_____ Д.А. Глухаў

«14» сакавіка 2016 г.

СПРАВАЗДАЧА

аб навукова-даследчай рабоце

СЕЛЬСКИЕ ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ БЕЛОРУССКОГО ПОДВИНЬЯ
XIV-XVIII ВВ.: ЛОКАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И РАЗВИТИЕ
ПОГРЕБАЛЬНОЙ ОБЯЗАННОСТИ

СЕЛЬСКІЯ ПАХАВАЛЬНЫЯ ПМНІКІ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ
XIV-XVIII СТСТ.:
ЛАКАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ І РАЗВІЦЦЁ ПАХАВАЛЬНАЙ АБРАДНАСЦІ»
(заклучная)

Кіраўнік навукова-даследчай работы _____ В.У. Чараўко
«15» сакавіка 2016 г.

Нормакантралёр _____ В.Ф. Кулеш
«15» сакавіка 2016 г.

Наваполацк 2016

СПІС ВЫКАНАЎЦАЎ

Кіраўнік работы
старшы выкладчык
кафедры гісторыі і турызму,
магістр гістарычных навук

(подпіс, дата) 15.03.2016.

В.У. Чараўко
(рэферат, уводзіны,
заключэнне, раздз. 1–4, дадаткі)

Выканаўца тэмы
выкладчык кафедры гісторыі і турызму,
магістр гістарычных навук

(подпіс, дата) 15.03.2016.

А.Л. Коц
(падроздз. 3.1)

Нормакантралёр

(подпіс, дата) 15.03.2016.

В.Ф. Кулеш

РЭФЕРАТ

Справаздача 126 старонак, 46 малюнкаў, 10 табліц, 88 крыніц, 4 дадаткі.

БЕЛАРУСКАЕ ПАДЗВІННЕ, ПАХАВАЛЬНЫЯ ПОМНІКІ, МОГІЛЬНІКІ, ПАХАВАЛЬНЫ КОМПЛЕКС, МАГІЛА, ПАХАВАННЕ, НАДМАГІЛЛЕ, ТРУНА, ШКІЛЕТ, КАСЦЯК, АРЫЕНТЫРОЎКА ПАХАВАННЯ, ПАХАВАЛЬНЫ ІНВЕНТАР, ПАМІНАЛЬНЫ ІНВЕНТАР

Аб’ект даследавання: пахавальныя традыцыі на Беларусі ў XIV–XVIII стст.

Прадмет даследавання: сельскія пахавальныя помнікі Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.

Мета даследавання: вылучэнне лакальных асаблівасцей і этапаў развіцця пахавальнай абраднасці насельніцтва Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. (па даных археалогіі).

Задачы даследавання:

1. распрацоўка класіфікацыі пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. з улікам трохузроўневай структуры пахавальнага помніка (могільнік — пахавальны комплекс — пахаванне);

2. выяўленне адметнасцей размяшчэння асобных катэгорый пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. з картаграфаваннем атрыманых вынікаў;

3. правядзенне археалагічных раскопак на раней не вывучаных пахавальных помніках Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.;

4. камеральная апрацоўка матэрыялаў археалагічных даследаванняў 2013–2015 гг. на могілках каля вв. Івесь, Кleshчыно, Жарнасекава, Мураўшчына, Доўгае, Васькавічы, што не былі ўведзены ў навуковы зварот;

5. вылучэнне канструктыўных асаблівасцей і параметраў магільных ям і трун з могілках Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.;

6. правядзенне класіфікацыі інвентара пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. з улікам уласных матэрыялаў;

7. правядзенне рэканструкцыі элементаў пахавальнай абраднасці па даным археалогіі, этнаграфіі і пісьмовых крыніц з вывучэннем залежнасці пахавальнага абрада ад рэлігійнай прыналежнасці і сацыяльнага статуса пахаванага з вывучэннем эвалюцыі і вылучэнне лакальных варыянтаў пахавальнай абраднасці пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.

У выніку даследавання:

1. распрацавана класіфікацыя пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. з улікам трохузроўневай структуры пахавальнага помніка (могільнік — пахавальны комплекс — пахаванне);

2. устаноўлена, што на тэрыторыі Беларускага Падзвіння арэалы канцэнтрацыі жальнічных могілках у асноўным супадаюць з арэаламі распаўсюджання грунтовых пахаванняў з каменнымі крыжамі, што пацвярджаецца іх картаграфаваннем;

3. упершыню праведзены археалагічныя раскопкі грунтовых пахаванняў з каменнымі надмагіллямі на могілках каля вв. Доўгае, Васькавічы Глыбоцкага, в. Дубраўка Гарадоцкага р-на. Абвергнута наяўнасць познесярэднявечнага могілкі каля в. Аўдзейкава Гарадоцкага р-на.

4. праведзена камеральная апрацоўка матэрыялаў археалагічных даследаванняў 2013–2015 гг. на могілках каля вв. Івесь, Доўгае, Васькавічы Глыбоцкага, Кleshчыно,

Жарнасекава Бешанковіцкага, Мураўшчына Полацкага, Дубраўка Гарадоцкага р-наў, якія раней не былі ўведзены ў навуковы зварот;

5. вызначаны канструктыўныя асаблівасці і метрычныя параметры магільных ям і трун з могільнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. з улікам матэрыялаў уласных археалагічных даследаванняў. Праведзена графічная рэканструкцыя трун з захаваўшыміся цвікамі з могільніка каля в. Івесь Глыбоцкага р-на;

6. праведзена класіфікацыя інвентара пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. (уключаючы кераміку) з улікам уласных матэрыялаў;

7. правядзена рэканструкцыя элементаў пахавальнай абраднасці па даным археалогіі, этнаграфіі і пісьмовых крыніц з вывучэннем залежнасці пахавальнага абрада ад рэлігійнай прыналежнасці і сацыяльнага статуса пахаванага з вывучэннем эвалюцыі і вылучэнне лакальных варыянтаў пахавальнай абраднасці пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.

ЗМЕСТ

УВОДЗІНЫ	6
1 СЕЛЬСКІЯ ПАХАВАЛЬНЫЯ ПОМНІКІ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ XIV–XVIII стст.: КЛАСІФІКАЦЫЯ, ГІСТОРЫЯ ВЫВУЧЭННЯ І КАРТАГРАФАВАННЕ.....	7
1.1 Класіфікацыя пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.....	7
1.2 Гісторыя вывучэння сельскіх пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.....	9
1.3 Картаграфаванне сельскіх могілнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.....	12
2 ХАРАКТАРЫСТЫКА ПАХАВАЛЬНЫХ КОМПЛЕКСАЎ МОГІЛЬНІКАЎ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ XIV–XVIII стст. (ПА ВЫНІКАХ АРХЕАЛАГІЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ 2013–2015 гг.).....	14
2.1 Могільнік каля в. Івесь Глыбоцкага р-на	14
2.2. Могільнік каля в. Жарнасекава Бешанковіцкага р-на.....	17
2.3 Могільнік каля в. Клешчыно Бешанковіцкага р-на	21
2.4 Могільнік каля в. Мураўшчына Полацкага р-на	24
2.5 Могільнік каля в. Дубраўка Гарадоцкага р-на.....	25
2.6 Могільнік каля в. Доўгае Глыбоцкага р-на.....	28
2.7 Могільнік каля в. Васькавічы Глыбоцкага р-на	30
2.8 Канструктыўная асаблівасці магільных ям і трун пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.....	30
3 ІНВЕНТАР ПАХАВАЛЬНЫХ ПОМНІКАЎ БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ XIV– XVIII стст.	33
3.1 Кераміка: памінальны інвентар.....	34
3.2 Пахавальны інвентар.....	40
4 ЭЛЕМЕНТЫ ПАХАВАЛЬНЫ АБРАДА НАСЕЛЬНІЦТВА БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ XIV–XVIII стст.	43
ЗАКЛЮЧЭННЕ	53
СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ	55
ПЕРСПЕКТЫВЫ ДАЛЕЙШАГА РАЗВІЦЦА І ПРАКТЫЧНАГА ВЫКАРЫСТАННЯ АТРЫМАННЫХ ВЫНІКАЎ.....	60
ДАДАТАК А.....	62
Размяшчэнне пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст.....	62
ДАДАТАК Б.....	69
Карты. Планы могілнікаў.....	69
ДАДАТАК В.....	93
Калекцыйныя вопісы знаходак	93
ДАДАТАК Г.....	123
Размеркаванне выяўленага ў пахаваннях Беларускага Падзвіння XIV–XVIII стст. інвентара па катэгорыях.....	123

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Анучин Д.Н. Погребальные обычаи// Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. и прогр. – СПб.: Медиалэнд, б.г. – 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM): Зв., цв., 12 см. – Систем. требования: Pentium 166 MHz, 32 MB RAM, DVD-ROM, Windows 98/ME/XP/2000; зв. карта. – Загл. с этикетки диска.
2. Археалогія Беларусі. У 4 т. – Мінск: Беларуская навука, 1997 – 2001. – Т. 4. Помнікі XIV – XVIII стст./ В.М. Ляўко [і інш.]; Пад рэд. В.М. Ляўко [і інш.]. – 2001. – 597 с.; іл.
3. Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. – Мінск: БелЭн, 1993. – 702 с.; іл.
4. Багамольнікаў У., Рыер Я. Пахавальны абрад// Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. М – Пуд/ Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд. і інш.). – Мн.: БелЭн, 1999. – С. 450-451.
5. Багамольнікаў, У. Пахавальны абрад / У. Багамольнікаў, Я. Рыер // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. М – Пуд / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд. і інш.). – Мінск: БелЭн, 1999. – С. 450-451.
6. Байбурын А.К. Ритуал в традиционной культуре: Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – СПб.: Наука, 1993. – 223 с.
7. Беларусы: У 8 т. Т. 5. Сям'я/ В.К. Бандарчык, Т.М. Курьловіч, Т.І. Кухаронак і інш.; Рэдкал.: В.К. Бандарчык і інш. – Мн.: Бел. навука, 2001. – 375 с.; іл.
8. Брей, У. Археологический словарь / У. Брей, Д. Трамп. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.; ил.
9. Вайцяхович, А.В. Могільнік / А.В. Вайцяховіч // Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 т. – Мінск: БелЭн, 2009 – 2011. – Т. 2. Л – Я. – 2011. – С. 96.
10. Вайцяховіч, А.В. Пахавальны абрад / А.В. Вайцяховіч // Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 т. – Мінск: БелЭн, 2009 – 2011. – Т. 2. Л – Я. – 2011. – С. 177-178.
11. Васілевіч У. Грамнічная свечка// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 124-126.
12. Васілевіч У., Муляронак Н. Вузел// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 95-96.
13. Винклер П.П. Крест// Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. и прогр. – СПб.: Медиалэнд, б.г. – 1 электрон. опт. диск (DVD-ROM): Зв., цв., 12 см. – Систем. требования: Pentium 166 MHz, 32 MB RAM, DVD-ROM, Windows 98/ME/XP/2000; зв. карта. – Загл. с этикетки диска.
14. Вуглік І. Пекла// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 372-374.
15. Вуглік І. Рай// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 421-422.
16. Вуглік І. Час у міфе// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 550-551.
17. Вуглік І. Час у міфе// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 550-551.
18. Гісторыя сялянства Беларусі: У 3 т. Т. 1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытнасці да 1861 г./ Я.К. Анішчанка, Г.Я. Галенчанка, В.Ф. Голубеў і інш.; пад рэд. В.І. Мясешкі і інш. – Мн.: Бел. навука, 1997. – 431 с.; іл.
19. Говорский, К. Археологические розыскания в окрестностях г. Полоцка / К. Говорский // Записки императорского русского археологического общества. – Т. V. – Санкт-Петербург, 1853. – С. 98-103.

20. Даленга-Хадакоўскі, З. Выбранае / З. Даленга-Хадакоўскі. – Мінск.: Кнігазбор, 2007. – 448 с.; іл.
21. Дук, Д.У. Полацк XVI – XVIII стагоддзяў: нарысы тапаграфіі, гісторыі матэрыяльнай культуры і арганізацыі жыццёвай прасторы насельніцтва Беларускага горада / Д.У. Дук – Наваполацк: ПДУ, 2007. – 268 с.
22. Дук, Д.У. Археалагічныя раскопкі на грунтовым могільніку Туржэц 2 Полацкага раёна / Д.У. Дук // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – № 15. – Археалогія эпохі Сярэднявечча. Да 80-годдзя з дня нараджэння Г.В. Штыхава. – Мінск, 2008. – С. 261-269.
23. Дук, Д.У. Могілкі полацкага гарадзішча (па выніках археалагічных раскопак у 2007 г.) / Д.У. Дук, В.А. Емяльянчык // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2011. – Вып. 21. – С. 61-73.
24. Дук, Д.У. Справаздача аб археалагічных даследаваннях на левабярэжных пасадах Полацка ў 2009 г. / Д.У. Дук // Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – На разглядзе ў Палявым камітэце.
25. Дук, Д.У. Справаздача аб археалагічных раскопках і наглядзе ў горадзе Полацку ў 2005 годзе / Д.У. Дук // Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – Спр. № 2284.
26. Дук, Д.У. Справаздача аб археалагічных раскопках на полацкім гарадзішчы ў 2007 г. У 2 частках: Ч. 1. Тэкст; Ч. 2. Фотаздымкі і ілюстрацыі / Д.У. Дук // Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – Спр. № 2537.
27. Дучыц, Л.В. Отчет о полевых исследованиях в среднем течении бассейна Западной Двины и в Щучинском и Слонимском районах Гродненской области в 1982 г. / Л.В. Дучыц // Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі. – Спр. № 811.
28. Дучыц Л. Тры// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 506-507.
29. Дучыц Л., Зайкоўскі Э. Дзевяць// Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./ С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 138-139.
30. Дучыц, Л. Курганна-жальнічныя могільнікі на тэрыторыі Полацкай зямлі (да пастаноўкі пытання) / Л. Дучыц // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 1996. – № 10. – С. 38-42.
31. Дучыц, Л. Познесярэднявекавыя курганы Беларусі / Л. Дучыц // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 1997. – № 12. – С. 77-79.
32. Дучыц, Л.У. Курганны могільнік Зябкі — Доўгае // Л.У. Дучыц // Гістарычна-археалагічны зборнік: зб. навук. артыкулаў. 2001. – Вып. 16. – с. 111 – 114.
33. Ермаловіч, М.І. Старажытная Беларусь: полацкі і новагародскі перыяды / М.І. Ермаловіч. – 2-е выд. – Мн: Маст. літ., 2001. – 366 с.; іл.
34. Квятковская А.В. Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI – XVII вв.). – Вільнюс: Diemedžio, 1998. – 327 с.; ил.
35. Квятковская, А.В. Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI – XVII вв.). / А.В. Квятковская. – Вільнюс: Diemedžio, 1998. – 327 с.; ил.
36. Квяткоўская, А.В. Даследаванне каменных магіл каля в. Ваўча Докшыцкага і в. Перавоз Глыбоцкага раёнаў / А.В. Квяткоўская // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Навуковая канферэнцыя, прысвечаная 1130-годдзю Полацка. Тэзісы дакладаў. – Полацк, 1992. – С. 30-32.
37. Климов, М.В. Погребальные памятники полоцкой округи XIII – XVIII вв. / М.В. Климов, В.В. Черевко // Полоцк: Полоцк и Полоцкое княжество (земля) в IX – XIII вв., летопись древних слоев, Полоцк и его округа в XIV – XVIII вв., ремесло, денежное обращение и торговые связи Полоцка в средневековье (по данным археологии, нумизматики и письменных источников), культура и просвещение в средневековом

- Полоцке / О.Н. Левко [и др.]; редкол.: А.А. Коваленя (гл. ред.); науч. ред. О.Н. Левко. – Минск: Беларуская навука, 2012. – С. 176-182.
38. Клімаў, М. Справаздача за 1996 г. аб археалагічных даследаваннях у Полацку і Полацкім раёне / М. Клімаў // *Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі.* – Спр. № 1622.
 39. Коц, А.Л. Сельскія паселішчы Полацкага ваяводства XVI–XVIII стст. (па матэрыялах археалагічных разведак 2010–2011 гг.) / А.Л. Коц // *Матэрыялы па археалогіі Беларусі.* — 2014. — Вып. 25. — С. 45–53.
 40. Крук І. Няцотнасць // *Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./* С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 346-348.
 41. Кусцинский, М.Ф. Из заметок о курганах Лепельского уезда / М.Ф. Кусцинский // *Полоцкие епархиальные ведомости.* – 1903. – № 7. – С. 232-235.
 42. Ластоўскі, В. Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. – Коўна: Друкарня А. Бака, 1924. – 760 с.
 43. Левко, О.Н. 2314
 44. Левко, О.Н. Витебск / О.Н. Левко. – Минск: Беларуская навука, 2010. – 335 с.; ил.
 45. Левко, О.Н. Отчёт // *Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі.* – Спр. № 1179а.
 46. Левко, О.Н. Отчёт о полевых исследованиях 1988 г. на территории Витебской области / О.Н. Левко. – Минск, 1989 // *Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі.* – Спр. № 1163а.
 47. Левко, О.Н. Отчет об обследовании памятников археологии Городокского района Витебской области, Шкловского района Могилёвской области, Несвижского района Минской области в 1985 г. – Мн., 1986 г. / О.Н. Левко // *Архіў археалагічнай навуковай дакументацыі ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі.* – Спр. № 942.
 48. Левко, О.Н., Средневековое гончарство северо-восточной Белоруссии / О.Н. Левко, под ред. Г.В. Штыхова. – Мн.: Навука і тэхніка, 1992. – 127 с.
 49. Лобач У. Дамавіна // *Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./* С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 132-133.
 50. Лобач, У. Да вынікаў археалагічна-этнаграфічнай экспедыцыі ў мястэчку Бачэйкава і яго ваколіцах / У. Лобач // *Матэрыялы II міжнароднай канферэнцыі па праблемах музефікацыі ўнікальных гістарычных тэрыторый.* – Полацк, 1996. – С. 45-48.
 51. Лобач, У.А. Сімвалічны статус і рытуальныя функцыі могілак у беларускай народнай культуры вярхоўяў Бярэзіны і Віліі XX – пачатку XXI стагоддзя / У.А. Лобач // *Вестник Полоцкого государственного университета. Гуманитарные науки.* – 2008. – № 1. – С. 71-82.
 52. Ляўданскі, А. Кароткае паведамленьне аб досьледах культур эпохі жалеза ў БССР у 1930-1931 гг. / А. Ляўданскі // *Працы сэкцыі архэалёгіі.* Т. 3. – Мінск, 1932. – С. 230-235.
 53. Малоха М., Санько С. Елка // *Беларуская міфалогія: Энцыклапед. слоўн./* С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч і інш. – Мн.: Беларусь, 2004. – С. 159-160.
 54. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам, труд И.И. Срезневского. Т. 1. А – К. – Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук, 1893. – Стб. 845.
 55. Монгайт, А.Л. Старая Рязань / А.Л. Монгайт // *МИА.* № 49. – М.: 1955. – С. 108-130.
 56. Никольский Н.М. История русской церкви. – Мн.: Беларусь, 1990. – 541 с.; ил.
 57. Одрборн П. Праўдзівы і грунтоўны аповед пра веру русаў // *Беларускі гістарычны агляд.* – 2005. – Т. 12, сш. 1-2. – С. 167-189.
 58. Ольховский, В.С. Погребальная обрядность (содержание и структура) / В.С. Ольховский // *Российская археология.* – 1993. – № 1. – С. 78-93.

59. Панченко А.А. Исследование в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России. – СПб.: Алетей, 1998. – 306 с.; ил.
60. Плавинский, А.Н. К вопросу о гончарных клеймах / А.Н. Плавинский // Славяне и их соседи: Археология, нумизматика, этнология: сборник статей; под ред. А.А. Егорейченко. – Мн.: Веды, 1998. – С. 58-65.
61. Подосинов А.В. Ех oriente lux! Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 720 с.; ил.
62. Посадская Ж. Типология старых надгробий на исторических кладбищах Полоцка. Концепция лапидариума// Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі (па выніках навукова-доследнай работы ў 1997 г.). – Полацк, 1998. – С. 60-69.
63. Розенфельдт, Р.Л. Московское керамическое производство XII-XVIII вв. / Р.Л. Розенфельдт // Археология СССР. Свод археологических источников АН СССР, Институт археологии. – М.: Наука, 1968 – № 1 – 124 с.
64. Рыбаков, Б.А. Ремесло Древней Руси / Б.А. Рыбаков – М.: Академия наук СССР, 1948 – 804 с.
65. Сахута, Я.М. Ганчарства / Я.М. Сахута // Беларусы: у 8 т. Т. 1: Прамысловыя і рамесныя заняткі / Рэдкал.: В.К. Бадарчык, М.Ф. Піліпенка, В.С. Цітоў. – Мн. Навука і тэхніка, 1995. – 351 с.
66. Седов, В.В. Восточные славяне в VI – XIII вв. / В.В. Седов. – М.: Наука, 1982. – 327 с.; ил.
67. Седов, В.В. Жальники / В.В. Седов // Российская археология. – 2000. – № 1. – С. 7-22.
68. Сементовский, А.М. Белорусские древности / А.М. Сементовский. Вып. 1. – СПб.: Б.и., 1890. – 136 с.; ил.
69. Спицын, А.А. Сопки и жальники / А.А. Спицын // Записки императорского русского археологического общества. Новая серия. Том XI. Вып. 1-2. Труды отделения славянской и русской археологии. Кн. 4. – Санкт-Петербург: Тип. И.Н. Скороходова, 1899. – С. 151-155.
70. Сысоў У.М. Беларуская пахавальная абраднасць: структура абраду, галашэнні, функцыі слова і дзеяння. – Мн.: Навука і тэхніка, 1995. – 182 с.
71. Сысоў У.М. 3 крыніцы спрадвечных. – Мн.: Выш. шк., 1997. – 415 с.
72. Тарасаў, С.В. Ганчарныя клеймы: паралелі і храналогія / С.В. Тарасаў // Беларускае Падзвінне : вопыт, метадыка і вынікі палявых і міждысцыплінарных даследаванняў (да 160-годдзя з дня нараджэння А.П. Сапунова): зб. навук. прац міжнар. навук.-практ. канф., Полацк, 20–21 лістап. 2008 г. У 2 т. Т. 1. /пад агульн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача. – Наваполацк: ПДУ, 2011. – С. 125-130.
73. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 2 (Е – Муж) / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. – 672 с.
74. Харытановіч, З.А. Археалагічныя даследаванні на гарадзішчы і селішчы Стары Лепель у 2008 г. / Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2011. – Вып. 20. – С. 300-307.
75. Цітоў, В. Падзвінне / В. Цітоў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 1993-2003. – Т. 5. М – Пуд – 1999. – С. 372.
76. Цітоў, В.С. Этнаграфічная спадчына: Беларусь: Краіна і людзі / В.С. Цітоў. – 2-е выд. – Мінск.: Беларусь, 2001. – 208 с.; ил.
77. Чараўко В.У. Матэрыялы да карты пахавальных помнікаў Беларускага Падзвіння XIV – XVIII стагоддзяў // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки. – 2010. – № 7. – С. 14-20.
78. Чараўко, В.У. Да пытання аб раскопках М.Ф. Кусцінскім познесярэднявечных курганных пахаванняў у Лепельскім павеце / В.У. Чараўко // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2011. – Вып. 21. – С. 160-162.

79. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. I. Ч. II. – СПб: Типография императорской Академии наук, 1890. – XXXII с.+708 с.
80. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края. Т. III. – СПб: Типография императорской Академии наук, 1902. – IV с.+535 с.
81. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. Т. I. Ч. II. – СПб: Типография императорской Академии наук, 1890. – XXXII с.+708 с.
82. Штыхаў, Г.В. Могільнік / Г.В. Штыхаў // Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. – Мн.: БелЭн, 1993. – С. 439.
83. Штыхов Г.В. Древний Полоцк (IX–XIII вв.). / Г.В. Штыхов – Мн., “Наука и техника”, 1975. –
84. Штыхов, Г.В. Археологическая карта Белоруссии. Памятники железного века и эпохи феодализма. Вып. 2 / Г.В. Штыхов. – Минск: Польша, 1971. – 276 с.
85. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. У 11 т. Т. 3. Г – Ішчэ. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.
86. Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej. Materiały do etnografji słowiańskiej zgromadzone w latach 1877 – 1905. T. IV. – Warszawa: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 1935. – XVIII s.+490 s.
87. Hołubowicz, H. Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939 / H. Hołubowicz, W. Hołubowicz. – Wilno: Znicz, 1940. – 10 s.
88. Tyszkiewicz K. O kurhanach na Litwie i Rusi Zachodniej. Studium archeologiczne. – Berlin: W księgarni B. Behra, 1868. – VI s. + 287 s.